

FƏRMAN XƏLİLOV

Filologiya üzrə elmləri doktoru

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: fermanhalilov@yohoo.com

SEYİD SƏBRİNİN BƏZİ SƏHNƏCİK VƏ PYESLƏRİ

Açar sözlər: Seyid Səbri, Naxçıvan ədəbi mühiti, dramaturgiya, sovet eybəcərlikləri, azadlıq mübarizəsi.

Ключевые слова: Сейид Сабри, Нахчыванская литературная среда, драматургия, советские уродства, борьба за свободу.

Key word: Seyid Sabri, Nakhchivan literary environment, drama, soviet deformity, struggle for freedom.

Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi Seyid Səbrinin (1896-1974) yaradıcılığında kiçik səhnəcik və pyeslərin də özünə məxsus yeri vardır. Onun əlimizə çatan ilk pyesi 1925-ci ildə qələmə aldığı “Cəhalət pərdəsi” adlı birpərdəli vodevildir [3, s. 1-8]. Əsərdəki hadisələr o dövrdə Naxçıvanda baş verən bir əhvalatdan götürülmüşdür. Pyesin əsas personajları qadınlardır. 40 yaşlı Pəri, 30-35 yaşlı qonşu arvadları Həcər və Tutu avamlıqları ucbatından fırıldaqçı Kərbəlayi Məhəmmədin toruna düşürlər.

Pəri qayğıkeş bir anadır. Onun bir dərdi vardır. Yorğan-döşək xəstəsi olan 16 yaşlı qızı Sonanın dərdi. O bu dərdə dözə bilmir.

Qonşu qadın Həcər Pəriyə deyir ki, Kərbəlayi Məhəmməd “elm dəryasıdır”, hər kəsin uşağı olmur, hər kəs xəstədirsə, dua yazıb onu sağaldır, hər kəsin nəyi itib, cinləri yığıb itən şeyin yerini deyir.

Pərinin evinə dəvət olunan Kərbəlayi Məhəmməd qadınların cahilliyindən istifadə edərək xəstənin dərdsini “tapır”. Sən demə Sona axşamçağı aş bişirərkən onu süzəndə isti suyu “bismillah” demədən yerə atdığı üçün “cin büzürgün balaca oğlunun qolunu yandırır”. Odur ki, cin qəzəblənərək ona əziyyət verir.

Kərbəlayi Məhəmmədin “dərmanları” da qadınları razı salır: “Al bacı, bax bunu pişik tükü ilə yandır, bunu qoy yadığının altına, bunu da bağlayın qoluna, bunu da tixsin balışına, bax bu xırdacanı da iki qəbrin arasında göy cındada basdırın”.

Müəllif pyesdə Kərbəlayi Məhəmmədin fırıldaqlarına inanmayan iki gəncin surətini də yaratmışdır. Bunlardan biri Pərinin qızı Sonadır. Anası Kərbəlayi Məhəmmədin onun dərdsinə əlac edəcəyini deyəndə ana-bala arasındakı dialoqdan aydın olur ki, Sona açıqgözlü, cəhalətdən uzaq bir qızıdır və Kərbəlayi Məhəmmədə inanmır.

Pyesdə avam qadınların gözlərindən cəhalət pərdəsini götürmək istəyən 25 yaşlı İbrahim Sonanı müdafiə edərək deyir: “Sənin qızın doğru deyir. O kişiye allah vergi-zad verməyib. O cür sözləri sizin başınıza dolduran mövhumatçı şəxslərdir”.

Öz düşüncələrinə görə İbrahim yeni dövrün Məhəmməd ağası (N.Nərimanov, “Nadanlıq”), Fəxrəddini N.Vəzirov. “Müsibəti-Fəxrəddin”) və Fərhadıdır (Ə.Haqverdiyev. “Bəxtsiz cavan”).

Müəllif pyesdə də nadanlıq və geriliyin ictimai bir bəla kimi cəmiyyətin inkişafına əngəl törətdiyini oxucuların diqqətinə çatdırır, bu bəladan yaxa qurtarmağın yeganə yolunu maarifə doğru irəliləməkdə görür.

Səbrinin 1933-cü ildə Naxçıvanda konsert şöbələri üçün yazdığı kiçik bir səhnəcik isə [3, s. 18-20] gənc oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdur. Səhnəcik maraqlı bir quruluşa malikdir. Üzeyir Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” əsərinin qəhrəmanları Məşədi İbad, Rüstəm bəy, Həsənqulu bəy, Rza bəy, Qoçu Əsgər növbə ilə səhnəyə çıxıb xarakterlərinə uyğun olaraq danışirlər. Bir komsomol kiçik yaşlı pionerə bu tiplər haqqında məlumat verir komsomol pionerə başa salır ki, keçmişdə “minlərcə məzlum xalq Rüstəm bəy kimilərin qamçısı altında inildəməkdə idi, indi isə onlar cəmiyyətdən qovulmuşdur”, “Əsgər kimi qoçular bəylərin müdafiəçiləri olub məzlum xalqı onlara qurban etməyə adət etmişdilər, indi isə onların burunları əzilib”, “Həsənqulu bəy kimi millətpərəstlər xalqlar arasında ədavət toxumu səpirdilər, indi isə sıqı bir qardaşlıq və yoldaşlıq əlaqələri yaradılmışdır”, “qəzetçi Rza kimi ədiblər, şairlər və yazıçılar qəzeti özü üçün gəlir mənbəyi hesab edərək birindən pul alıb... o birinə böhtan yazaraq...bədnam edərdi, indi isə qəzetimiz gündəki işlərimizdən və sosializm ölkəmizi irəli aparmaqdan yazır”.

Səhnəciyin qəhrəmanı Komsomolun sözlərində müəyyən həqiqətlər olsa da, əsərdə xalqımızın keçmişini lənətləmək, sosializm quruluşunu isə idealizə etmək kommunist ideologiyasının tələblərini yerinə yetirməkdən başqa bir şey deyildi.

Səbrinin “Qızıl Naxçıvan” pyesi də kommunist ideologiyasının təsiri ilə yazılmışdır [3, s. 8-15]. 1 pərdə, 4 şəkildən ibarət olan bu əsər 1936-cı ildə Naxçıvan respublikasının sovetləşməsinin 16 illiyi münasibəti ilə tamaşaya qoyulmaq üçün yazılmışdır.

Zaman keçdikcə Səbri geniş həyatı müşahidələri nəticəsində dərk etməyə başlayırdı ki, “Qızıl Naxçıvan” əsərində ağızdolu tərifi göylərə qaldırdığı “sovet ölkəsi” və günü-gündən “boyu artan kolxozlar” heç də onun ümid etdiyi kimi ideal quruluş və qurum deyilmiş. Bu baxımdan 1970-ci ildə həm nəzm, həm də nəsr variantında yazdığı 3 pərdə 7 şəkildən ibarət olan “Kimdir haqlı” pyesi maraq doğurur. Müəllifin özünün qeyd etdiyi kimi “əsər kolxoz həyatından bəhs edir. Amal və məzmun kolxoz həyatında

bağçılıq təsərrüfatını genişləndirmək, qohumbazlıq, tərəfkeşlik, oğurluq və xəyanət ilə mübarizə aparmaqdan ibarətdir” [2, qovluq - 4].

Keçən əsrin 20-ci illərində İranın ictimai-siyasi vəziyyəti Azərbaycan yazıçılarının diqqətini cəlb etmiş və onlar bu mövzuda bir sıra qiymətli əsərlər yazmışlar. Şübhəsiz ki, bu əsərlərlə tanış olan və 1941-ci ildə Sovet ordusu sıralarında İrana keçərkən [1, v. 5] oranın ictimai-siyasi vəziyyəti, xalqın Rza şahla münasibəti ilə tanış olması Səbrini də bu mövzuda əsər yazmağa həvəsləndirmişdir. Onun “Azadlıq günəşi” və “Qansoranlar” pyesləri [2, qovluq - 5] məhz bu həvəsin və marağın nəticəsində meydana çıxmışdır. “Azadlıq günəşi” pyesi 1963-cü ildə yazılmışdır. 3 pərdə, 10 şəkildən ibarətdir. Əsərdəki hadisələr XX əsrin əvvəllərində cərəyan edir. Pyesdə İran sosial-demokratlarının şahlıq rejiminə qarşı etirazı və mübarizəyə qalxması öz əksini tapmışdır.

Səbrinin belə bir mövzuya müraciət etməsi və keçən əsrin 60-cı illərində Naxçıvan ədəbi mühitində mövzu və məzmun baxımından öz yeniliyi ilə seçilən bir pyes yazmağa nail olması təsadüfi deyildi. Hələ yeniyetmə yaşlarında Ərəb Məhəmməd ağanın dükanında işləyərkən o, sosial-demokratların gizli iclaslarını müşahidə etmiş, onların düşüncələri və məramı ilə yaxından tanış olmuşdu. Sonralar isə, şübhəsiz ki, doğma dayısı məşhur sosial-demokrat, İran inqilablarının fəal iştirakçısı Mirbağır Mirheydərzadənin bu istiqamətdə söhbətlərindən xeyli məlumatlar öyrənmiş və mövzunun dərinliyinə nüfuz edə bilmişdir.

S.Səbrinin İran mövzusuna həsr etdiyi ikinci pyesi “Qansoranlar” adlanır. 1968-ci ildə qələmə alınan bu pyesin həm nəzm, həm də nəsr variantı vardır [1, qovluq-3]. Pyes 3 pərdə, 9 şəkildən ibarətdir.

Müəllif bu əsərinin adını təsadüfən “Qansoranlar” qoymamışdır. Əsəri oxuduqca məlum olur ki, “qansoranlar” şahdan tutmuş karxana sahibinədək yerli “zəlilər” və canavar iştahalı imperialist dövlətlərdir.

Pyesdə zəhmətkeş xalq kütlələrinin acınacaqlı yaşayış şəraiti, zülm və istismardan bezib etiraz səslərini qaldırması səhnəsinin təsvirinə də müəyyən qədər yer verilmişdir.

Nəticə olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, S.Səbrinin təhlilini verdiyimiz səhnəcik və pyesləri öz mövzu, məzmun və ideyasına görə keçən əsrin 20-70-ci illərində Naxçıvan ədəbi mühitinin xarakteristikasını zənginləşdirən dəyərli nümunələrdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsədli Səbri Mirsadiq oğlunun şəxsi işi. Naxçıvan MRDA f.213, siy. 3, iş 28/407.

2. Naxçıvanın elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və maarif xadimlərinin şəxsi arxivi. Seyid Səbri. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. Q-1, qovluq 1-11.
3. Səbri S. “Səhnəciklər” dəftəri (1925-1936). Naxçıvanın elm, ədəbiyyat, mədəniyyət və maarif xadimlərinin arxivi. Seyid Səbri. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. Arxiv 1, Q -1, qovluq-2.

Фарман Халилов

Некоторые сценки и пьесы сейида сабри

Резюме

Сейид Сабри (1896-1947) имел своеобразные заслуги в развитии драматургии Нахчыванской литературной среды.

В статье анализируются некоторые его сценки и пьесы (водевиль «Пелена невежества», пьесы «Кто прав?», «Солнце свободы» и сценки, написанные для концертных отделов. Выясняется, что главным содержанием этих произведений, посвященных темам актуальным для своего периода является критика невежества и отсталости, описание борьбы за свободу Ирана в начале XX века и разоблачение некоторых уродств советского периода.

В пьесе «Занавес мракобесия», автор разоблачает колдунов, обманывающих невежественных женщин.

Маленькие сценки С. Сабри, написаны советской идеологией. Тем не менее, эти сценки также имели некоторое просветительское значение для своих читателей.

Пьеса «Золотой Нахичевань», посвященная советизации Нахчывана, также такого типа.

Пьеса «Кто прав» посвящена жизни колхоза. В ней превратились в объект критики негативные положения в колхозах того времени.

В пьесе «Солнце свободы» отразилась борьба за свободу в Иране.

В результате автор приходит к выводу, что драматические произведения С. Сабри по своей теме и идее являются ценными образцами, обогатившими характеристику Нахчыванской литературной среды в 20-70-х гг. прошлого века.

Some sketches and plays of seyid sabri
Summary

Seyid Sabri (1896-1947) had peculiar services in the development of drama in the literary environment of Nakhchivan.

The article analyses his some sketches and plays ("The curtain of ignorance" vovedil, "Who is right?" "The Sun of Freedom" plays and sketches written for concert departments). It is clear that the main content of these works, which are dedicated to topical issues of his era, is the criticism of ignorance and obscurantism, the description of the struggles for freedom in Iran in the early 20th century and the exposure deformity of the Soviet era.

"Azadlıq günəşi" pyesində İranda azadlıq uğrunda aparılan mübarizələr öz əksini tapmışdır.

In the play "The Curtain of Ignorance", the author exposes the miracle workers who defraud using the women's ignorance.

The sketches by S.Sabri are written as a Soviet ideology. However, these sketches also had some educative significance for their readers.

The play "Golden Nakhchivan", dedicated to the sovietization Nakhchivan Autonomous Republic is also a part of it.

The play "Who is right" is dedicated to the life of the collective farm. In the work, negative incidents in collective farms of that time have turned into object of criticism.

In the play "the Sun of Freedom", the struggles for freedom in Iran has been reflected.

As a result, the author comes such a conclusion that the drama works by Seyid Sabri are one of the precious examples that enriches the characteristics of Nakhchivan literary environment, according to their theme and idea in the 20-70th years of the last century.

Rəyçi: Əbülfəz Quliyev
AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor